

A SHORT INGRESSION IN THE HISTORY OF ROMANIAN-HUNGARIAN TRANSLATIONS

Nagy Imola Katalin

Lecturer, PhD., Sapientia University of Târgu-Mureș

*Abstract:*In this article we outline the historical evolution of translations within the larger field of Romanian-Hungarian/Hungarian-Romanian intercultural relations. We intend to make a presentation of the most remarkable moments, translators and volumes. We start off with the translation of sacred texts, continuing then with the contribution of the Transylvanian School, whose members were the promoters of modernization in Romanian culture, and who were, in the same time, the first translators of literary and nonliterary texts. We further present the history of translations in the 19th century (translations in the domains of folk culture and the first high quality literary translations) and the 20th century (the remarkable progress in the domain of literary translations).

*Keywords:*Romanian culture, Hungarian culture, translation, the history of translations, intercultural

În acest studiu urmărim să facem o scurtă incursiune în istoria traducerilor dintre limbile română și maghiară, prezentând și contextul istoric și cultural în care aceste traduceri au apărut, deoarece examinarea comunicării culturilor nu poate fi concepută fără traducere. Traducerea facilitează contactul între civilizații, asigură constituirea a ceea ce se numește patrimoniu cultural universal. „O viziune retrospectivă asupra istoriei civilizației permite constatarea că traducerile în diferite epoci, în diferite colțuri ale lumii, au exercitat un rol nodal în transmiterea valorilor culturale, a științelor, a cunoașterii, în general. [...] Comunicarea interculturală este opera capitală, pe care traducătorii erudiți au realizat-o pe parcursul secolelor și a succesiunii civilizațiilor. Cercetătorii istorici au misiunea de a valorifica totalizator imensa și inepuizabila contribuție a traducătorilor, în context societal și civilizațional.”(Guțu,2015,150-151)

Ce anume se traduce dintr-o cultură în alta este dirijată de o bună vreme de politicile de traducere. Aceste politici de traducere sunt în strânsă corelație cu deciziile politice, cu acele constrângeri pe care regimurile politice le pot introduce la un moment dat. Folosindu-se de ideile lansate de Gisele Sapiro privind politicile de traducere, Surugiu (2011, 124) subliniază faptul că „în țările în care domeniul economic este subordonat celui politic, producția și circulația bunurilor culturale sunt guvernate de constrângerile și evoluțiile politice. De asemenea, importul și receptarea textelor sunt profund influențate de caracterul inegal al schimburilor culturale și de relațiile de putere ce se instaurează între cultura sursă și cultura țintă, pe baza unor aspecte de ordin politic, economic și cultural, cel din urmă incluzând, [...], hegemonia lingvistică. De fapt, [...], cele trei dimensiuni nu se manifestă niciodată în stare pură, operând individual. Acestea acționează mai curând simultan, implicând norme specifice de traducere, începând cu selectarea textelor ce urmează a fi traduse și până la strategiile de traducere utilizate. Astfel, numărul traducerilor produse din/ într-o anumită limbă depinde de poziția pe care limbile/ literaturile respective o ocupă pe plan mondial, cu alte cuvinte, de măsura în care acestea sunt limbi/

literaturi minore sau majore.” În ceea ce privește traducerile dintr limbile română și maghiară în trecut, situația era puțin diferită, necesitățile economice și politice intervenind însă și aici, într-o măsură sau alta.

Periodizarea istoriei traducerii românești se înscrie în granițele istoriei limbii române literare, deoarece traducerile sunt, alături de scrierile originale, elementele fondatoare ale culturii române scrise (Lungu Badea, 2013, 23). Cercetătoarea de la Timișoara vorbește de trei etape evolutive ale traducerilor românești:

1. Prima etapă a traducerilor românești începe în secolul al XV-lea și durează până prin 1640 și este caracterizată de prezența sporadică a traducerilor religioasei „care vehiculau două variante literare, una de tip nordic (textele rotacizante), alta de tip sudic (munteană – sud-transilvăneană). Există și ipoteza, verosimilă de altfel, că primele traduceri de cărți religioase au fost făcute sub influență husită și acestea ar fi fost folosite în secolul următor de Coresi.” (Lungu Badea, 2013, 24)
2. Etapa a doua acoperă secolul al XVII-lea, când se înregistrează un progres însemnat, prin varietatea textelor traduse și prin calitatea traducerilor. „Se observă că eforturile depuse de cărturari pentru cultivarea limbii literare prin scrieri originale și traduceri sunt considerabile, dar limba românească scrisă rămâne, încă, destul de tributară limbii populare, principalele sale surse de împrumut fiind orientate (slavona, turca, greaca). Nu dispune de stiluri funcționale, doar cel administrativ se delimitează mai clar. Cea de-a doua etapă a epocii vechi, 1640-1780, se va încheia odată cu apariția primei gramatici românești, *Elementa linguae daco-romane sive-vlahicae* a lui Micu și Șincai.” (Lungu Badea, 2013, 28-29)
3. Perioada premodernă sau de tranziție se confundă cu activitatea Școlii Ardelene (1780-1840), dar este și întâia etapă de „occidentalizare romanică sau de reromanizare a lexicului, este caracterizată de scrieri laice, originale sau traduse, ce înlătură supremația textelor religioase, dar și de distrugerea unității limbii culte realizate prin traducerile bisericesti, între 1723-1780, și accentuarea diferențelor dialectale. O încercare deliberată de unificare a limbii culte se va face prin tipărirea cărților de la Buda și prin Petru Maior, care urmărea o apropiere maximă de prototipul latin.” (Lungu Badea, 2013, 36)

Am încercat să adunăm date legate de acest început al traducerilor românești, cu o aplecare specială pe domeniul traducerilor din/în limbile și culturile maghiară și română. La prima școală românească, deschisă la Brașov în 1559, se utilizează primul manual românesc, o traducere a *Catehismului luteran* al lui Martin Luther, publicat la Sibiu în 1544. Mai multe cărți românești, în majoritate traduceri inspirate de reforma protestantă, au fost tipărite de către Coresi (cf. Sulica 1937; Farkas, 2010, 58) cu ajutor venit din partea vieții culturale maghiare. De exemplu, publicarea volumului *Tilcul evangheliilor și molitvenic*, scos de Coresi în 1564, a fost finanțată de către nobilul maghiar Miklós Forró Háportoni, iar textul românesc este, de fapt, o traducere după *Agenda* lui Gáspár Heltai, apărut la Cluj în 1559, precum și alte câteva surse maghiare. Cheltuielile legate de apariția *Paliei de la Orăștie* (1582) au fost suportate de către FerencGeszthy din Deva (Farkas, 2010, 58).László Gáldi demonstrează în studiul *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra/Influența vieții științifice maghiare din Transilvania asupra dezvoltării științei românești* (1941) faptul că *Palia*, pe lângă finanțarea venită din partea nobilului maghiar, a avut drept model traducerea Bibliei în limba maghiară făcută de către clujeanul Gáspár Heltai și publicată în 1551 (fapt semnalat deja de către Sulica 1937). Ba mai mult, ideea publicării primei Biblii românești îi aparține principelui Gábor Bethlen, datorită școlii fondate de acesta și tipografiei de la Alba Iulia, aici

apărând, în 1651, prima traducere a unui psalm din limba ebraică în limba română. În 1570, în tipografia clujeană a lui Heltai era tipărită prima carte de cântece religioase în limba română, folosindu-se caractere latine (Gáldi, 1941, 286-287). În 1570 a apărut, la Oradea sau Cluj o traducere în limba română a unui volum cu cântece religioase semnat de Gergely Szegedi, traducerea românească fiind tipărită cu caractere latine. Sulica (1937, 9-10) consideră că *Întrebarea creștină*, apărută la Brașov în 1559 nu ar fi traducerea catehismului lui Martin Luther din limba germană, ci ar avea drept izvor de inspirație și text sursă un catehism maghiar, și anume catehismul lui András Batizi din 1550.

Printre alte traduceri din limba maghiară (cf. Sulica 1937) se numără catehismele românești din 1640, 1648, 1656, apărute la Alba Iulia, traduceri ale psalmilor în limba română au fost făcute în 1640 de către Mihail Halici tatăl, în 1642 de către Sándor Agyagfalvy, în 1651 și în 1697 de către János Viski. Tot în secolul al XVII-lea a fost tradus din limba maghiară în limba română textul *Graduale*. În 1641 *Evanghelia* de la Alba Iulia și în 1648 *Noul Testament* de la Alba Iulia pornesc de la niște izvoare sau surse maghiare, ca și *Molitvenicul* de la Alba Iulia din 1689. Textul semnat de István Makó, *Kegyves cselekedetek rövid ösvénykéje/Scurtă cale a faptelor cuvincioase* (1666) a fost, de asemenea, tradus în limba română.

Secolul al XVIII-lea este marcat de activitatea corifeilor Școlii Ardelene, renumiți traducători, care au pus bazele mai multor terminologii, prin traduceri pe care le-au făcut: de exemplu Ion Budai-Deleanu pune bazele terminologiei juridice românești, prin traducerea Codului Civil și a Codului Penal austriac. La răspîndirea ideilor iluministe, Samuil Micu Klein a contribuit prin operele sale istorice, dar și prin traduceri sale. „Cea mai importantă și valoroasă traducere a lui Samuil Micu Clain este cea a Bibliei, cu titlul integral *Biblia adecă dumnezeiascăscripturãa legii vechi și ceii noao toate*. Clain a tradus și numeroase opere filosofice importante. Traduce toate volumele lui Chr. Baumeister, dar reușește să publice numai două. Primul se intitulează *Logica adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei* tipărit la Buda în 1799, fără numele traducătorului. La Buda i-a apărut deasemeni lucrarea *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pe scurt* (1806).” (Berenyi, 2000, 40)

Tipografia Universității de la Buda a publicat numeroase cărți în limba română, printre care și traduceri¹. Cele două sute de volume românești publicate la Buda între 1777 și 1848, prin contribuția lui Samuil Micu, Petru Maior sau Gheorghe Șincai au ajuns nu doar în Ungaria și Transilvania, ci și în Moldova și Țara Românească. Farkas (2010) îl citează pe Nicolae Iorga care afirmă că cele mai frumoase ediții și volume românești din această perioadă provin de la editura maghiară. „Un mare rol pentru prosperarea culturii românești din Transilvania – mai puțin pentru cea din provinciile românești de dincoace de Carpați a jucat tipografia de la Buda, care funcționa pe lângă Universitate.” (Simonescu-Buluță, 1981, 92)

Petru Maior a publicat aici 12 scrieri proprii și traduceri, dar a lucrat la editarea a circa 100 de cărți românești (44 manuale, 22 cărți religioase, 10 cărți de istorie, 12 cărți de economie, 16 alte publicații), subliniază Jenő Farkas (2010, 58). Tot la tipografia Universității de la Buda au apărut mai multe cărți bilingve, dicționare, manuale, abecedare, tot redactate de români, precum și primele traduceri. Prima gramatică științifică a limbii române, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, (1780), volum scris de către Samuil Micu și Gheorghe Șincai, a fost

¹ Pentru detalii legate de volumele românești scoase la Tipografia Universității de la Buda vezi Veress Endre, *Tipografia din Buda*. In *Boabe de grâu*, 1932/1-2. 611-612 sau *A budai egyetem nyomda román kiadványai és dokumentumai/Publicațiile și documentele românești ale Tipografiei Universității de la Buda*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

tipărit întâi la Viena, dar ediția a doua a apărut deja la Buda (1805). Șincai devine profesor de retorică al seminarului de la Blaj, unde va impune acest curent latinist, dar în 1804 devine corector al tipografiei Universității de la Buda. Volumele românești tipărite aici sunt numeroase și importante și toate au edificat apariția conștiinței naționale românești. Volume ale literaturii române au apărut aici, spre exemplu jurnalul de călătorie al lui Dinicu Golescu (1826), traducerile făcute de către Nicolae Beldiman din opera lui Voltaire și Gessner, traducerea din Fénelon, făcută de Petru Maior. Trebuie menționat și momentul 1825, când a apărut primul dicționar quadrilingv român-latin-maghiar-german, *Lexiconul de la Buda* sau *Lexicon Budense*. „Incontestabila distincție între practica traductivă de la 1780 și traducerea de la începutul secolului al XIX-lea, continuare puțin nuanțată a precedentei, și traducerea în a doua jumătate a secolului, marcată de „Dacia literară”, 1840, aduce în prim-plan sincopa specifică tuturor curentelor traductive, deci și a celui românesc. Este vorba despre ruptura care delimitează retorica și strategiile de traducere anterioare de cele ce urmau și se doreau a fi puse în aplicare. Motive politice, administrative, culturale și lingvistice accelerează conștientizarea rolului plurifațetar pe care îl joacă traducerea în viața unei culturi, a unei societăți. Astfel, s-a trecut de la concepția și practicarea traducerii libere – (*ad libitum*, caracterizată de interpolări, inserții variate și adaptări numeroase), practică oarecum exclusivă, care trăda și cunoașterea aproximativă a limbilor de lucru – și de la dificultatea echivalării deosebirilor dintre realitățile sursă și țintă, la conceperea și aplicarea traducerii literale (*ad verbum, ad sensum*).” (Lungu Badea, 2013, 9)

Volumul lui Simonescu-Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, apărut în 1981, cu toate că este o carte puternic influențată de ideologia timpului în care a apărut, amintește de numărul mare de cărți românești scoase în Transilvania și Buda, descriind, în același timp, în paragrafe largi felul în care cititorii români din Transilvania au fost împiedicați să citească cărți rămânești sau au fost privați de acestea (vezi paginile referitoare la colportajul cărților, Simonescu-Buluță, 1981, 79-81). „Circulația vechilor cărți în Transilvania a fost studiată pornind de la frecvența lor pe centre tipografice și s-a ajuns la concluzia că tipografiile din București au trimis cele mai multe cărți peste Carpați, apou Râmnicul, Iașii și mai puțin Buzăul.” (Simonescu-Buluță, 1981, 81). Nu același lucru este semnalat de către Victor Neumann care apreciază că emanciparea spirituală a românilor a fost catalizată de producția de carte românească de la tipografia Universității de la Buda (universitate fondată în 1635 la Nagyszombat), tipografie care este „o simbioză a vieții sociale, politice și culturale a mai multor națiuni în formare din centrul și sud-estul continentului, având un rol important în adunarea și răspândirea cunoștințelor în perioada cuprinsă între anii 1777-1849.” (Neumann, 1994, 201) La această tipografie se editează abecedare, ghiduri ortografice, gramatici, manuale, cărți de matematică, istorie nu doar în limba maghiară, ci și în limbile sîrbă, croată, slovacă, română, bulgară, greacă, evreiască, ucraineană. Acum și datorită acestor instituții începe să se generalizeze învățământul în limba maternă. Aici se tipărește și gramatica limbii române redactată de Gheorghe Șincai, *Lexicon Budense*, un mare dicționar român-latin-maghiar-german, al cărui principal redactor este Petru Maior, o istorie a genezei românilor în Dacia de Petru Maior. „Tipografia Universității din Buda redă, la nivelul producției de carte, ansamblul fenomenului cultural central-sud-est european; ea ne explică sistemul relațional și tentațiile culturale și politice ale regiunii. O întâlnire a feluritelor conștiințe și mentalități care converg atunci când ideile de egalitate și libertate intră în scena vieții cotidiene. Teoriile naționale, contribuind la emancipare (de la doctrina ceho-slovacă a lui Kollar, la teza continuității daco-romane susținută de Maior și Murgu, de la doctrina panslavistă a lui Herkel, la concepția privind dezvoltarea națională sârbă a lui Obradovic și Karadzic) vizează nu numai fiecare popor în parte, ci și o conlucrare mutuală a tuturor. Tipografia avea să favorizeze,

ba chiar să încurajeze înmulțirea coridoarelor care legau Răsăritul de Apus, avea să promoveze acele cărți care reliefa utopia luminilor reformatoare. Ea dobândește o oarecare independență în fața autorităților. Nu rareori cărțile și colecțiile sunt lansate pe piață fără acordul mai marilor zilei.” (Neumann, 1994, 204).

Într-o carte dedicată penetrării spiritului european în cultura românească, în secolul luminilor, Victor Neumann, pornește de la definirea unor coridoare culturale care leagă mediul cultural ardelean de mediile intelectuale din Apusul Europei. Una din componentele fundamentale ale acestui transfer și împrumut cultural o reprezintă bibliotecile, care devin „un adevărat plămân, respirând aerul culturii europene; prin ele nu numai că pătrunde, dar se și saturează imaginea omului modern.” (Neumann, 1994, 145) Principalele mijloace de comunicare cu Europa sunt cărțile, și în centrele urbane mai mici sau mai mari ale Transilvaniei (Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Cluj, Târgu-Mureș, Aiud, Oradea etc), cartea pătrunde prin intermediul intelectualilor, al aristocraților, al negustorilor ambulănți. Activitatea tinerilor intelectuali români a fost de foarte multe ori inspirată, facilitată sau ajutată la modul propriu zis de către prietenii lor cu intelectualii maghiari ai vremii, relațiile lor personale sau contactul cu opere și scrieri din cultura maghiară. „Din această cauză nu ni se pare deloc întâmplător faptul că o serie de cărțurari și filologi români și-au ales drept modele opere ale filologiei maghiare. Astfel, Teodor Corbea și-a luat drept model pentru al său *Dictiones latinae cum Valachica interpretatione* din 1703, ediția a III-a a *Lexiconului Latino-Greco-Hungaricum* al lui Szenczi Molnár Adalbert, că *Dictionarum Vlachico-latinum*, cunoscut în literatura română sub numele de *Anonymus Caransebiensis* (cca 1710) are la bază dicționarul lui B. Fabricius Szikszovianus, *Nomenclatura seu Dictionarum Latino-Hungaricum* (1630), că un alt dicționar, lucrat de către un preot la Oradea și păstrat în manuscris la biblioteca din Kalocsa a avut drept îndreptar ediția a II-a de la Nagy-Szombat (1762) a lucrării *Dictionarum Latino-Hungaricum*, după cum glosarul lui Șincai *Vocabulorium partensis ad tria regna naturae* (1808-1810) conținând nume de plante, de animale și de minerale, nu poate face abstracție de lucrările anterioare: cea a lui Benkő József, *Nomina vegetabilum* (1738) și cel al lui Sigerius (1791), mai ales că primul a fost ajutat pentru stabilirea terminologiei botanice românești de medicul Ádám Molnár care știa foarte bine limba română, căci petrecuse 20 de ani la București². Nu ne miră nici faptul că Dimitrie Eustatevici și-a luat drept model pentru gramatica lui gramatica latină a lui Gregorius Molnár, profesor protestant la Cluj, intitulată *Elementa gramaticae latinae*, apărută la Cluj în 1556 și care a cunoscut de-a lungul timpului enorm de multe ediții [...], iar Samuil Micu și Gheorghe Șincai s-au inspirat în redactarea lucrării lor *Elementa linguae daco-Romanicae sive Valachicae* (Viena, 1780) după o alta asemănătoare *Elementa linguae Germanicae, ingratiam Hungaricae et Transylvaniae inventutis, ex optimis autoribus collecta a Georgio Nagy, Transylvano de Nagy-Ajta*, Viena, 1775. Autorul, contemporan cu lexicografii noștri, a fost profesor de filosofie și germană la școala superioară din Cluj și nu este exclus ca el să se fi cunoscut personal cu Samuil Micu, fie la Cluj, fie în timpul studiilor la Viena.

Tot prin relații personale se explică și faptul că în jurul anului 1800, când Samuil Micu și-a alcătuit *Dicționarul* său latin-român-maghiar, el s-a adresat pentru ajutor profesorilor de la universitatea din Budapesta, Virág Benedek, pentru partea maghiară și Andrei Halitzki pentru partea germană, după cum singur o mărturisește la 9 aprilie 1805.” (Popa 1998, 13-14) Activitatea lexicografică a lui Samuil Micu-Klein au fost inspirate de activitatea similară a lui Ferenc Pápai Páriz, iar un fragment de dicționar al lui Micu-Klein, rămas în manuscris a fost

² Privitor la rolul lui Molnár în medicina românească a se vedea și Gálđi, 1941, 292

scris în colaborare cu Virág Benedek, care a întocmit lista de cuvinte în limba maghiară (Gáldi, 1941, 293).

Dincolo de traducerile religioase și traducerea cărților populare, se începe traducerea textelor beletristice, între 1780 și 1820 s-au tradus circa 20 de romane, „puține în comparație cu traducerile din literaturile occidentale, în contextul adversității existente în Principate față de acest gen, nedemn pentru occidentali, subversiv pentru români, așadar, privit cu suspiciune, numărul este impresionant. În perioada 1830-1860, traducerile au avut un rol considerabil mai mare decât până atunci, la îmbogățirea limbii române literare cu termeni ori construcții sintactice provenite din surse externe. Dezvoltarea rapidă a literaturii naționale este încă marcată de traducerile religioase, literare și științifice. Cele din urmă i-au pus la încercare pe traducători și i-au constrâns, adesea, să introducă (prin împrumut ori românizare) în textul tradus termeni din limba tradusă, atunci când aceștia nu existau în limba română ori când nu își găseau un echivalent.” (Lungu Badea, 2013, 70-72) Paul Cornea (1966) arată în studiul *Traduceri și traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea* că între 1780 și 1980 s-au tradus aproape 680 opere beletristice, filozofie și științifice, dintr-un număr de circa 281 autori.

Traducerea folclorului românesc începe în secolul al XIX-lea. În 1831 apare, în periodicul maghiar *Felső-Magyarországi Minerva* o traducere făcută de Ponori Thewrewk József, traducerea baladei *Brumărelul/ A dér*. Printre momentele importante ale primei perioade Farkas enumeră prima antologie de traduceri din literatura populară română: *Virágok az oláh népköltészet mezejéről* (traducere de Károly Ács, 1858, Pest). De altfel, Károly Ács a fost un intelectual care a avut o bogată activitate de traducere, traducând mult din literatura populară românească, publicându-le în diferite reviste precum *Magyar sajtó, kalauz, Hölgyfutár* etc. El a scris (cf. Domokos) și articole și studii asupra creației folclorice românești (studiul *Román népköltészet*). Demersul lui Ács a fost urmat de volumul de traduceri îngrijit de Iosif Vulcan, intitulat *Román népdalok*. Vulcan a fost, și el, un prestigios și talentat traducător al baladelor românești. Volumul îngrijit de Vulcan (în care acesta prelucrează și traduceri făcute de Iulian Grozescu și Ember György) a fost comandat și sprijinit de asociația culturală Kisfaludy Társaság.

După această primă fază a traducerilor româno-maghiare, în care accentul cade pe transpunerea creațiilor folclorice, încep și primele traduceri din literatura cultă. Prima traducere din opera lui Eminescu este datată în anul 1885 (ediția de Crăciun a publicației clujene *Kolozsvári Közlöny*). Aici apare traducerea poeziei *Atât de fragedă*, traducere făcută de către Sándor József, sub titlul *Cseresznye fa fehér virága*. În 1889 (anul morții marelui poet) Brán Lőrinc sau Laurențiu Bran publică, în revista *Szilágy-Somlyó*, sub pseudonimul Szamosújvári, cinci poezii eminesciene traduse în limba maghiară: *De ce nu-mi vii/Miért nem jössz?*, *Melancholia/Melancholia*, *Departa sunt de tine/Távol tőled*, *Despărțire/Elválás*, *Povestea teiului/Bűvös vadász*. Titlurile traducerilor arată că în primele patru cazuri Bran a aplicat tehnica traducerii prin calchiere (traducând literal), iar în cazul ultimei poezii el utilizează tehnica transformării totale, adoptând o metodă mai liberă, adaptativă. Traducătorul continuă traducerea operei eminesciene și după moartea poetului și va scoate chiar un volum de poezii semnate de Eminescu, traduse în limba maghiară. În ceea ce privește metoda sa de lucru, se remarcă fidelitatea față de formă și față de textul sursă (*traducere recreativă* în tipologia lui Etkind). Printre ceilalți traducători ai operei eminesciene se remarcă: Dux Ármin, Pérvu Mihály, Szöcs Géza (cf. Domokos). În 1895 se naște prima teză de doctorat despre Eminescu în limba maghiară, teză elaborată de către Cristea Illes. În perioada interbelică traducerile din Eminescu iau un avânt excepțional, printre traducători numărându-se marii poeți și scriitori maghiari ai

timpului (Lajos Áprily: *Lucafărul/Esticsillag*, Dsida Jenő: *La steaua/A csillagig*, *Peste vîrfuri/Esti kürtészó*, *Somnoroase păsărele/Jó éjszakát*, *Glossă/Glossza*, Ferenc Szemlér: *Scrisoarea II/Második levél*, Mária Berde: *Rugăciunea unui dac/Dák ima*, ș.a.)

Un alt poet foarte intens tradus în limba maghiară este Vasile Alecsandri. Versuri ale lui Alecsandri, traduse în limba maghiară, vor fi incluse într-un volum de antologie din 1881 (Sándor Márki, *Bihari román írók/Scriitori români bihoreni*) (cf. Domokos, 1966). Árpád Bardócz va publica două volume de traduceri din Alecsandri, *Emlék/Amintiri* (1935) și *Könnycseppek/Lăcrămioare* (1938). Aceste volume de poezii sunt precedate de un volum de proză în traducerea lui Endre Veress (*Elbeszélések*, Budapest, 1922, Wodianer és Fiai Könyvnyomdája).

Opera lui George Coșbuc este tradusă de către Károly Révai. În 1903 apare o selecție de traduceri de proza scurtă (*Román elbeszélők/Nuveliști români*, în traducerea lui Nándor Szabó, la editura Incze és Mátyás könyvkereskedők), iar în 1907 apar primul volum de poezii românești traduse în limba maghiară (volumul *Delelő*, în traducerea lui Károly Révai). În 1908 apare, la Budapesta, volumul *Aventuri spirituale/Lelki kalandok*, conținând 31 de povestiri, din care Rebreanu tradusese 10.

În 1909 apare la Baia Mare o antologie de traduceri de dimensiuni mai mari (traducători fiind Károly Révai, Lőrinc Brán/Laurențiu Bran és Aurél Simon/Aurel Simon). Deja la începutul secolului XX se traduc proze românești, printre care piese semnate de Barbu Ștefănescu Delavrancea, Ion Luca Caragiale. Se scoate un volum de antologie din marea literatură a lumii (intitulat *A nagyvilágból*), volum în care este inclusă traducerea *Morii cu noroc*, de Ioan Slavici, sub titlul *Szerencsemalom*. Volumul de debut al lui Liviu Rebreanu *Frământări* (1912) este precedat de un volum de traduceri semnat de Rebreanu (care traduce de exemplu *Cavalerii* de Mikszáth Kálmán).

Perioada de după primul război mondial aduce schimbări majore în politicile de traducere, oricum dintotdeauna influențate de disputele politice sau istorice dintre cele două națiuni. Rolul Budapestei în coordonarea activităților de traducere scade, centrele traductologice fiind de acum Clujul și Târgu-Mureșul. Această perioadă se subîmparte în trei etape: între 1920-1948, între 1948-1990, etapa de după 1990.

În 1928 Ioan, Lupu scoate, la editura Fundației culturale Regele Mihai I un volum de traduceri din proza maghiară, *Povestitori unguri ardeleni*, volum prefăcut de Liviu Rebreanu. Între anii 1920 és 1948 Lajos Áprily, Jenő Disda, Attila József, Jenő Kiss, Ferenc Szemlér traduc din opera Tudor Arghezi, George Coșbuc, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Octavian Goga, Ion Minulescu. În 1924 se traduce *Chira Chiralina de* Panait Istrati, iar în 1938 apare versiunea maghiară a romanului *Pădurea spânzuraților* Liviu Rebreanu sub titlul *Akaszottak erdeje*, traducătorul fiind Somogyi Imre (acest roman scris în 1922 va mai fi tradus în limba maghiară în 1972, traducerea lui Bözödi György, Editura Kriterion, București). În 1942 Ferenc Szemlér scoate, la Budapesta volumul *Mai román költők/Poeți români* de azi, o antologie din opera celor mai importanți poeți români (Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, Octavian Goga, Aron Cotruș, Ion Minulescu, Camil Petrescu, Ion Pillat ș.a.) Romanul *Răscoala* este tradus în 1945 la Budapesta (Editura Renaissance) de către László Gáldi, fragmente din această traducere apărând în revistele *Új Élet* (1977, nr. 3/6), *Dolgozó Nő* (1977, nr. 2/12)

Secolul XX aduce o proliferare a activității traductive. Editura Cartea Românească, înființată în 1919 prin reunirea mai multor edituri mai vechi, va scoate traduceri din literatura pentru copii (Hauff, de Amicis) dar și *Divina comedie* de Dante Alighieri în traducerea lui George Coșbuc. Editura *Cultura națională* începe să publice traduceri în limbile franceză,

engleză etc. ale unor volume de istorie. Se dezvoltă vertiginos traducerea specializată, care începe să concureze traducerea literară. În 1906 apare *Calvarul focului* de Alexandru Macedonski, tradus în limba franceză. În 1932 romanul *Viața la țară* de Duiliu Zamfirescu este tradus în italiană (*La vita in campagna*, Torino), în 1936 *Baltagul* de Mihail Sadoveanu este tradus în germană (*Nechifor Lipans Weib*, Munchen), iar în 1930 *Pădurea spânzuraților* de Liviu Rebreanu este transpus în limba engleză (*The Forest of the Hanged*, New York-Londra).

În perioada 1945-1972 2000 de volume semnate de 790 autori români au fost traduse în 60 de limbi (cf. Simonescu-Buluță, 1981, 161). Între 1961 și 1980 doar Editura Univers, promotoarea traducerilor din literatura lumii în limba română, a publicat cca. 2700 titluri dintr-un număr de 2100 autori (cf. Ionescu, 2004, 5). „Printre cei mai cunoscuți scriitori români, în afara țării, așa cum reiese dintr-o recentă cercetare bibliografică (*Cartea românească în lume, bibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975), se numără I.L. Caragiale (tradus în 34 de țări), Ion Creangă (24 de țări) și Mihai Eminescu (21 de țări). Alături de acești clasici ai literaturii române, alți clasici: Mihail Sadoveanu (36 de țări), Liviu Rebreanu (29 de țări), Tudor Arghezi (27 de țări), G. Călinescu (10 țări) reprezintă literatura română dintre cele două războaie mondiale.” (Simonescu-Buluță, 1981, 161) Zaharia Stancu a fost tradus în 37 limbi, Geo Bogza în 20 limbi, și Marin Preda în 20 de limbi, iar Eugen Barbu în 18 limbi. Nu doar volumul traducerilor crește, ci și tematica lor se diversifică, traducerea începe să ia proporții și în domeniul științific se traduc lucrări științifice din/în mai multe limbi (franceză, engleză, rusă, spaniolă, poloneză, germană, cehă, italiană etc. (vezi Simonescu-Buluță, 1981, 163).

După cel de-al doilea război mondial traducerile politice vor culmina după instalarea regimului comunist, când Editura Partidului Comunist este înființată cu scopul promovării discursului socialist-comunist. Și aici se publică traduceri: volume dar și documente de stat, traduse în limbile *naționalităților conlocuitoare*, arată Simonescu-Buluță (1981, 135): maghiară, germană, sârbă. La Editura Politică se vor publica traduceri din filozofia universală (traduceri din opera lui I. Kant, Friedrich Hegel, Georg Lukacs). „La rândul său, literatura naționalităților conlocuitoare este tipărită reprezentativ de editura specializată Kriterion. Între anii 1970-1976 au fost tipărite în limbile maghiară, germană, sârbă, ucraineană, idiș peste 1200 titluri într-un tiraj de opt milioane de exemplare. Au apărut: studii de etnografie și folclor în limba maghiară și germană de Kós Károly și Carol Göllner, antologii de poezie populară în limbile ucraineană și sârbă [...]. Din proza și poezia contemporană au fost publicate volume semnate de Sütő András, Szilágyi Domokos, Méliusz József, Szemplér Ferenc, Szász János, Franz Storch, Georg Scherg, Wolf Aichelburg, Nikolaus Berwanger, Vladimir Ciocov. Multe volume au fost traduse și în limba română (*Dimensiunile conviețuirii* de Gál Ernő, *Clio și Caliope* de Csehi Gyula, *Destin și simbol* de Méliusz József). De asemenea, s-au făcut și multe tălmăciri din scrierile scriitorilor români în limbile naționalităților conlocuitoare.” (Simonescu-Buluță, 1981, 151)

În perioada între 1948-1990, combinarea esteticului cu ideologicul ia proporții. Au apărut noi antologii pe baza acordului cultural dintre cele două state: *Román Irodalom Kis Tükre* (în patru volume, București, 1961-1964), *Mai román elbeszélők* (Budapesta, 1953), *Romániai elbeszélők* (Budapesta, 1965). Politica oficială și ideologia statelor socialiste au jucat un rol decisiv în alegerea scriitorilor și operelor care pot fi traduse. Înființarea Editurii Kriterion a catalizat decisiv traducerile româno-maghiare, traducerile se făceau după un plan bine gândit, iar traducerile promovate în carul editurii erau în marea lor majoritate de o calitate deosebită. Erau publicate creații scrise de cei mai buni scriitori și poeți români. Cele mai multe opere ale lui Slavici, Eminescu, Rebreanu, Sadoveanu, Ion Luca Caragiale, Creangă, Cezar Petrescu, Zaharia Stancu, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Alexandru Ivăsiuc, Augustin Buzura, Ana Blandiana,

Eugen Uricariu, A. E. Baconsky, Mircea Horia Simionescu, Marius Robescu, Mircea Ciobanu pot fi citite în limba maghiară datorită activității de traducere promovată la Editura Kriterion. Unul din cei mai buni traducători ai acestei perioade a fost László Lőrinczi. Farkas (2010) mai amintește activitatea de traducător a lui Domokos Szilágyi, Andor Bajor, Jenő Kiss, János András, László Csiki, Aladár Lászlóffy, Rudolf Némethi, József Balog, Árpád Farkas, László Király, Lajos Kántor, Erzsébet Kántor, Andor Horváth, marea lor majoritate poeți sau scriitori ei înșiși. Producția de carte/traducere din limba română în limba maghiară nu se rezumă la o singură editură. De exemplu romanul de debut al lui Rebreanu, *Ion* este tradus doar în 1960 sub titlul neschimbat *Ion* (în traducerea lui Oláh Tibor, volumul apărând la București la Irodalmi Könyvkiadó).

În perioada 1970-1996 s-au scos cele 18 volume ale *Világirodalmi lexikon/Lexiconul literaturii universale*: în aceste volume sunt incluși 500 de scriitori români. După 1990 politicile traductologice româno-maghiar se schimbă, deciziile privind traducerea nu mai depinde de un acord bilateral, ci este legată de decizia unor instituții culturale: sponsori, antreprenori și edituri private. Locul ideologiei este luat de finanțare și vânzări, subliniază Farkas (2010). Cu toate acestea în perioada postdecembristă s-au tradus multe lucrări sau creatori puși la index (Mircea Dinescu, Gabriela Adameșteanu, Mircea Cărtărescu, Gheorghe Crăciun, Florina Iliș, Dan Lungu, Norman Manea sau, mai recent, Nichita Stănescu).

Istoria traducerile româno-maghiare evoluează sincopat. Prima fază este mai degrabă o etapă a traducerilor din limba maghiară în limba română, având în centru mai ales texte sacre. Urmează apoi o etapă în care încă predomină traducerile dinspre limba maghiară în limba română (contribuția Școlii Ardelene). Traducerile vor începe și în sens invers (din limba română în limba maghiară) doar în secolul XIX, când apar primele traduceri din folclor și primele traduceri ale operei lui Eminescu. Secolul XX aduce o diversificare a traducerilor care se desfășoară deja în ambele sensuri și include o mai mare varietate de genuri și specii (cu predominanța traducerilor literare care iau un avânt deosebit). Dacă până în perioada interbelică traducerile s-au bazat și pe opțiunea personală și preferințele estetice ale traducătorilor, după cel de-al doilea război mondial domeniul traducerilor a devenit un domeniu în care deciziile depindeau de factorul politic (unii autori fiind puși la index și din punctul de vedere al traducerilor). Cu toate acestea, în această perioadă s-a tradus probabil cel mai mult. După schimbarea de regim din decembrie 1989 evoluția traducerilor româno-maghiare și maghiaro-române a cunoscut o perioadă de stagnare, urmată de un nou avânt (însă de data aceasta traducerile nu se desfășoară pe baza un acord cultural dintre cele două țări, ci depind mai degrabă de deciziile editurilor, care uneori au și ele tendința de a evita unii autori sau de a-i favoriza pe alții, aspect asupra cărora vom reveni într-un studiu următor).

BIBLIOGRAPHY

Berenyi, Maria. 2000. *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*. Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta, Giula.

Clopoțel, I. 1970. *Originile, dezvoltarea și desăvârșirea limbii române literare*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Domokos Sámuel, *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*, <http://mek.oszk.hu/01300/01370/01370.pdf>, accesat 3 martie 2016.

- Farkas Jenő. 2010. *A román irodalomról magyar szemmel.* in *Bárka* 2010. 3. <http://www.barkaonline.hu/kritika/1539-roman-irodalom-magyar-szemmel>, accesat 26 aprilie 2015.
- Gáldi László. 1941. *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra*, in Bisztray Gyula- Szabó T. Attila, Tamás L ajos (coord), *Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9463.pdf, accesat 14 aprilie 2015
- Guțu, Ana. 2015. *Eseuri traductologice. Scrieri traductologice*, Univ. Liberă Intern. din Moldova, Fac. de Litere, Inst. de Cercet. Filologice și Interculturale. Chișinău :ULIM, 2015. –, anagutu.net/files/2015/08/Eseuri_Gutu_FINAL.pdf, accesat 10 septembrie 2017.
- Ionescu, Gelu. 2004. *Orizontul traducerii.* Ediția a II-a revăzută. București: Editura Institutului Cultural Român.
- Lungu Badea, Georgiana. 2013. *Idei și metaidei traductive românești(secolele XVI-XXI)*, Timișoara: Editura Eurostampa.
- Neumann, Victor. 1997. *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa centrală și de sud-est.* București: Editura All.
- Popa, Mircea. 1998. *Apropieri literare și culturale româno-maghiare.* Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Simonescu, Dan – Buluță, Gheorghe. 1981. *Pagini din istoria cărții românești.* București: Editura Ion Creangă.
- Sulica Szilárd. 1937. *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére.* in „*Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Iosephinae. Sectio Geographico-Historica*”, Tom III Fasc. I, Szeged. Ediția A. Buday et C. Kogutovicz.
- Surugiu, Oana. 2011. *Contacte literare româno-britanice: Politici de traducere în România interbelică.* <http://www.philippide.ro/Metafore%20ale%20devenirii%202011/11.%20O.%20Surgiu.pdf>, accesat 10 septembrie 2017.
- Vrabie, Diana. 2014. *Traducerea ca formă a transferului cultural.* In „*INTERTEXT, Scientific journal*”. Nr.1/2 (29/30 anul 8, Chișinău, ULIM, 2014, pp. 239-242. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Traducerea%20ca%20forma%20a%20transferului%20cultural.pdf, accesat 10 septembrie 2017.